

Hladká, Zdeňka

[Čermák, František (ed.). *Slovník Karla Čapka*]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2008,
vol. 57, iss. A56, pp. 278-280

ISBN 978-80-210-4617-7

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103936>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Juraj Furdík: Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia). Editor: Martin Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s. ISBN 80-89038-28-X. 180 Sk

Juraj Furdík: Život so slovtvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Editori: Martin Ološtiak a Lucia Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005. 475 s. ISBN 80-969447-5-4. 270 Sk

Před lety jsem si v jednom bratislavském antikvariátě šťastnou náhodou koupil útlou knížku *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie* (Levoča 1993) od Juraje Furdíka (1935–2002). S velkým požitkem jsem pak četl například inspirativní úvahy autorovy o vztahu centra a periferie jazykového systému a slovtvorné motivace (aktuální v dnešních ikonistických, gramatikalizačních a funkcionalistických diskusích!). Proto jsem byl velmi potěšen nedávným posthumním vydáním dvou Furdíkových knih. První z nich, *Slovenská slovtvorba*, je koncipována jako vysokoškolská učebnice pro kurs slovtvorby slovenštiny. Představuje ale více než to: je shrnutím Furdíkovy slovtvorné teorie. Druhá kniha je výbor z Furdíkových spisů, zejména slovtvorných, ale i jiných, některých dokonce dosud nepublikovaných (obsahuje i kompletní bibliografii autora). Oba svazky podněcují k přemýšlení o nejedné otázce, o níž se v nich pojednává. Při četbě *Slovenské slovtvorby* si člověk především připomíná, jak by bylo užitečné podrobnější srovnání „slovenské“ (Furdíkovy i Horeckého) a „české“ (Dokulilovy) strukturní slovtvorby. Mezi texty obsaženými ve výboru pak například nacházíme velmi důležitý rukopisný text o pozoruhodné temaristické sémiologické teorii Ludovíta Nováka nebo příspěvek zajímavým způsobem zařazující Eugena Paulinyho do kontextu slovenské jazykovědy.

Juraj Furdík byl jedním z řady zajímavých slovenských lingvistů a nelze než velmi poděkovat editorům za pečlivé vydání jeho dvou knih a zároveň ovšem i vyslovit naději, že se jim snad podaří vydat také výbor z Furdíkova díla v některém ze světových jazyků. Bylo by to více než záslužné. Ostatně i jiní slovenští jazykovědci by si takový výbor zasloužili, na prvním místě Furdíkův někdejší kolega na Prešovské univerzitě Ludovít Novák, od jehož narození letos uplyne právě sto let.

Poznamenejme ještě, že obě knihy lze objednat na internetové adrese <http://olostiak.webz.cz/nauka.html>.

Bohumil Výkypěl

František Čermák (ed.): Slovník Karla Čapka. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, 714 str. (ISBN 978-80-7106-915-7)

„Chtěl bych umět napsat vše, co dovedeš vyjádřit; chtěl bych užít aspoň jedinkrát všech krásných, určitých, živoucích slov, která jsou v tobě,“ říká Karel Čapek ve *Chvále řeči české* (*Marsyas*; poprvé pod názvem *Řeč a literatura*, LN 1927). Na otázku, kolik slov velikán české literatury a mistr české řeči ve své tvorbě skutečně užil, známe dnes už přesnou odpověď. Přináší ji detailní kvantitativní popis Čapkova lexikonu v práci kolektivu Ústavu Českého národního korpusu *Slovník Karla Čapka*. Slovník vychází jako první svazek řady Korpusová lexikografie, v níž Nakladatelství Lidové noviny hodlá postupně představit slovní zásobu významných autorů či období české kultury; následovat by měl slovník mapující jazyk Bohumila Hrabala.

Slovník Karla Čapka se opírá o korpusové zpracování v podstatě kompletního souboru Čapkových textů obsahujícího zhruba dva miliony tři sta tisíc textových slov. Mj. se z něj můžeme dozvědět (s. 676-678), že v celém sledovaném Čapkově díle se vyskytlo téměř sedmdesát tisíc různých slov (lemmat), že téměř dvacet osm tisíc lemmat se objevilo pouze jednou, tedy v roli hapaxů, že z hlediska první stovky nejfrekventovanějších slov se Čapkův jazyk příliš neliší od současné češtiny reflektované korpusem SYN2005 (diferenčních je jen šestnáct slov, např.: *pan, myslet, noviny*) apod. To jsou však pouze nejobecnější výsledky práce. Podívejme se na *Slovník Karla Čapka* detailněji a v širších souvislostech.

Zatímco ve světě má tvorba autorských slovníků delší a bohatší tradici (největší zájem opakovaně vzbuzovalo dílo W. Shakespeara), v našem prostředí byly souhrny slovní zásoby významných literárních osobností či děl vytvářeny jen sporadicky, zůstávaly většinou nepublikované a měly zpravidla charakter jednoduchých mechanicky sestavených frekvenčních indexů. Jedním z důvodů byl fakt, že kvantitativní metody se v české lingvistice začaly uplatňovat až v polovině minulého století (jako první vyšel v r. 1961 *Frekvenční slovník češtiny* autorů Jelínka, Bečky a Těšitelové), slovníky vytvářené pomocí počítačů vznikaly až v 70. a 80. letech (např. *Frekvenční slovník současné české publicistiky* připravený v r. 1980 M. Těšitelovou) a frekvenční slovníky opřené o korpusy a využívající nástrojů automatické analýzy byly zpracovány až v době zcela nedávné (Čermák – Křen et al.: *Frekvenční slovník češtiny*. Praha 2004; Čermák a kol.: *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Praha 2007).

Slovní zásoba Karla Čapka samozřejmě vždy přitahovala pozornost literárních vědců i lingvistů a stala se tématem řady prací, její přesnější statistická analýza však dlouho nebyla k dispozici, nepočítáme-li např. kratičkou dílčí studii M. Těšitelové *Frekvence slov a tvarů ve spise „Život a dílo skladatele Foltýna“ od Karla Čapka* (NŘ 32, 1948, 126-130). Komplexní kvantitativní popis Čapkova lexikonu přináší až *Slovník Karla Čapka*, který překonává všechny dosavadní pokusy nejen šíří záběru, ale i využitím novátorských postupů korpusové lingvistiky a uplatněním moderních statistických metod.

Slovník Karla Čapka se opírá o textový korpus *capek*, jehož jádrem je souborné dílo Karla Čapka, které vycházelo v letech 1980-1995. Celý korpus byl detailně zánrově anotován a morfologicky označován. Je přístupný na CD provázejícím publikaci, takže uživatel má možnost ověřit si všechna uváděná fakta na zdrojovém materiálu a zároveň v případě zájmu sledovat textové souvislosti, které strohý kvantitativní popis nemůže zachytit. Náročné, z velké části manuálně dotvářené operace extralingvistického značkování, lemmatizace a tagování umožnily následné automatické či poloautomatické vygenerování mnohostranného kvantitativního popisu Čapkova lexika.

Základ publikace tvoří čtyři slovníky. Hlavní a nejrozsáhlejší z nich nazvaný stručně *Slovník* je abecedně uspořádaným frekvenčním seznamem nepropriálních lemmat, která se v korpusu Čapkových textů vyskytla alespoň dvakrát. U každého lemmatu je uveden celkový počet výskytů v korpusu a rozložení frekvence do šesti žánrů. Slovník přináší i další informace, k nimž patří stručné zachycení významu málo známých hesel, zkratka jazykového původu u cizích citátových jednotek, upozornění, že některá slova se neužívají v izolované podobě, tzn. tvoří pouze součást frazémů, a výčet nejvýznamnějších kolokací. Speciálně vytčena jsou slova, jejichž frekvence v Čapkově tvorbě statisticky významně převyšuje frekvenci výskytu v korpusu současné češtiny SYN2005. Co však v zpracování tohoto stěžejního slovníku zaráží, je fakt, že v něm chybí kolonka s takzvaným rankem (tj. pořadím slova dle frekvence), přestože je v úvodu (s. 10) anonsována. Je sice pravdou, že se v závěrečném shrnujícím statistickém pohledu na jazyk Karla Čapka uvádí pořadí sta nejfrekventovanějších lexémů korpusu, to ale není seznam úplný a postačující.

Druhým zařazeným slovníkem je jednoduchý abecední seznam lemmat, která se v Čapkově tvorbě vyskytla jen jednou, tedy *Slovník hapaxů*. Slovníkovou čtveřici dále doplňují *Slovník proprií* a *Slovník zkratek*.

Recenzovaná práce však není pouze souborem slovníků. Přináší i základní interpretaci zjištěných dat a obsahuje řadu doprovodných analýz a informací směřujících k vytvoření celistvého obrazu Čapkova zacházení s lexikálním bohatstvím mateřštiny. Po *Úvodu*, v němž vedoucí autorského kolektivu F. Čermák podává základní informace o zdrojových materiálech, cílech a obsahu díla, následuje krátká studie literárního vědce J. Opelika charakterizující inspirační zdroje Čapkova jazyka (především ty, o nichž hovořil sám Čapek: "... největší vliv na mne měla dětská četba, lidový jazyk a latinská próza..." (s. 13)). Vlastní slovníky pak uvozuje poměrně rozsáhlá kapitola *Slovník Karla Čapka: jeho lexémy a nominace* věnovaná lingvistické analýze shromážděného materiálu. Tato část je poněkud nerovnoměrně zpracovaná (podílel se na ní celý autorský kolektiv, účast jednotlivých autorů však není specifikována), vedle detailních, vnitřně pečlivě strukturovaných rozborů přináší

i popisy povrchnější, náhodnější, případně též pouhé faktografické útržky; v detailech by si zasloužila i pečlivější korekturu (např. na s. 42 je slibován „následující graf“, který v textu není, na s. 24 jsou substantivní deminutiva různých rodů označena za deminutiva různých slovních druhů ...). Celek však vytváří informačně bohatou víceaspektovou sondu do Čapkova jazyka, jejímž přínosem je vedle popisu tvůrčího idiolektu konkrétního autora i metodologické nastínění cest, kterými se může ubírat interpretace dat přinášených podobně koncipovanými autorskými slovníky. Analýzy v krátkosti nastiňují specifika Čapkova jazyka ve všech rovinách, soustřeďují se však pochopitelně především na charakteristiku lexikonu. Čtenářsky přitažlivé jsou zejména údaje o pragmatických evaluativních nominacích, o frazémeh, o neologismech a autorských metaforách, o kontaktočných prostředcích, které jsou pro Čapkův jazyk zvláště příznačné, ale též např. o poměru apelativ a proprií apod. Jedním z významných pozitiv těchto rozborů je všudypřítomný aspekt srovnávání Čapkova lexikonu s dnešní slovní zásobou reprezentovanou korpusem SYN2005. Zkoumání individuálního slovníku tak plynule přerůstá v komparaci obecnějšího jazykového úzu dvou časových období vývoje češtiny.

K slovníkovému jádru jsou dále připojeny kapitoly *Přílohy a Statistické aspekty jazyka Karla Čapka, zvláště jeho lexikonu*. První z nich přináší soupis Čapkových neologismů, ukázkou konkordancí adjektiva „politický“, tabulku zastoupení slovních druhů v Čapkových kolokacích a především rozsáhlý seznam tří hlavních typů frazémů obsažených v sledovaném korpusu textů (zvláště tato část si zaslouhuje uznání, protože metody automatického korpusového vyhledávání frazémů jsou ještě stále nedokonalé, takže musí být nutně doplněny náročnou manuální kontrolou). Součástí *Příloh* jsou i citace několika lexikálně zvláště zajímavých pasáží z Čapkovy tvorby.

V kapitole *Statistické aspekty...* jsou prezentovány výsledky kvantitativního rozboru Čapkova jazyka. Kromě řady frekvenčních údajů a jejich stručných interpretací kapitola přináší i vzhled do možností současné statistiky, jejíž metody se v mnohém odlišují od laických představ prostých „deskriptivních“ výpočtů. Protože celá práce má v českém prostředí průkopnickou úlohu, zabývá se v této části i některými obecnějšími teoretickými problémy komparace korpusů. Jejím centrem je však souhrn statistických údajů o jazyce Karla Čapka (poněkud matoucí jsou jen určité nesrovnalosti v nejobecnějších číselných charakteristikách uváděných zde na s. 676 a v úvodu na s. 11). V závěrečné části se na základě kombinace několika typů statistických teorií a výpočtů dochází k celkovému zhodnocení bohatství slovníku Karla Čapka. Překvapivou pointou výpočtů a vlastně i celé práce přináší porovnání výsledné hodnoty s paralelními hodnotami charakterizujícími téměř dvacet jiných českých literárních tvůrců. Karel Čapek se v této konkurenci umístil přesně uprostřed. Viditelně není rozhodující, **kolik** slov autor užije ani **která** to jsou, nýbrž **jak** s nimi dokáže zacházet.

Publikace je doplněna „nelingvistickým“ souborem zajímavých myšlenek, aforismů a výroků Karla Čapka, dále bibliografií jeho děl, výběrovým přehledem prací týkajících se Čapkova jazyka a výběrovým přehledem zahraničních i domácích autorských slovníků. Provází ji už zmíněné CD obsahující zdrojový korpus Čapkových textů.

Přes některé výše zmíněné nedostatky lze práci *Slovník Karla Čapka* hodnotit jednoznačně pozitivně a doporučit ji zájmu lingvistů, literárních vědců i laiků. Přináší řadu nových a inspirativních poznatků, a to nejen o jazyce konkrétního literárního velikána, ale o jazyce vůbec. Kromě toho ověřuje a novátorsky rozšiřuje metodické postupy korpusové lingvistiky a statistické analýzy jazyka. Jako první práce svého druhu v českém prostředí vytváří následováníhodný model pro budoucí podobná díla.

Zdeňka Hladká